

şi ya da sırların kapısı anlamında “bab” da denilmektedir. İstisnâî durumlar haricinde hüccet veya bab, imamın veliâht durumunda küçük bir çocuk olması halinde aynı zamanda başdâfiye ve diğer dâfilere karşı onun vekilidir.

Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın vefatıyla (487/1094) mezhebin Müstâ'fî ve Nizârî şeklinde iki gruba ayrılmasından sonra ilk grup, Fâtımîler dönemindeki dâfilik sistemi içerisinde hücceti imamın temsilcisi olarak nazârî planda korumuş, ancak uygulamada bu sıfatla anılan kişiler bulunmamıştır. Mezhebin giderek genişleyen ana akımı olan Nizârîler'de ise hüccet yine imamdan sonraki ikinci şahsiyettir. Önceleri İmâmîyye Şîası mensubu iken İsmâîlîliği benimseyip Alamut Kalesi'nin zaftıyla İran Nizârî Devleti'ni kuran Hasan Sabbâh imamın gizlilik devresindeki hücceti olarak tanınmıştır. Gerek Hasan gerekse kendinden sonraki iki halefi imam adını almamış, hüccet sıfatıyla bilinmiştir. Nizârîler'de muhtelif merhalelerden geçen hüccet daha sonraları imamın veliâhdı için kullanılmaya başlanmıştır. Günümüz Nizârîliğinde ise her imam aynı zamanda hüccet olarak kabul edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 669; Nevbahtî, *Fırâku's-Şîa*, Beyrut 1404/1984, s. 74; Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1388, I, 168-189, 192, 196, 204, 270, 328-333, 382, 447, 509; İbn Bâbeveyh, *Kemâlû'd-dîn ve temâmü'n-nî'me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, II, 484; Taberî, *Mecma'u'l-beyân* (nşr. Hâşim el-Mahallâtî - Fazlullah et-Tabâtâbâî), Beyrut 1406/1986, IV, 426-427, 586; Şehristânî, *el-Mîtel* (nşr. M. Fühymî Muhammed), Beyrut 1410/1990, I, 200; Ebû Mansûr et-Taberî, *el-İhticâc* (nşr. M. Bâkir el-Mûsevî), Beyrut 1403/1983, II, 461; Deylemî, *Mezhebü'l-Bâñniyye*, s. 6, 41, 43; Meclîsî, *Biñârü'l-enuâr*, Beyrut 1403/1983, s. LI, LII, LIII; Abbas el-Kummî, *Sefînetü'l-bihâr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Murtazâ), I, 218; B. Lewis, *The Origin of İsmâ'îlism*, Cambridge 1940, s. 51; a.m.f., *The Assassins*, New York 1967, s. 48; J. N. Hollister, *The Shi'a of İndia*, London 1953, s. 35, 226, 241, 248, 249, 313, 322-324, 327, 362, 380, 381; Muhammedî er-Reyşehrî, *Mizânü'l-ñikme*, Kum 1362 hş., I, 164-167, 279-285; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşâñifi's-Şîa*, Beyrut, ts., VI, 256; Ali el-Yezdî el-Hâirî, *İlzâmü'n-nâşib fi işbâti'l-hücceti'l-gâ'ib*, Beyrut 1404/1984, I, 5-7, 440; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 45; A. Sachedina, “Mesianism and the Mehdi”, *Expectation of the Millennium* (ed. S. Husayn Nasr v.dğr.), New York 1989, s. 43; F. Daftary, *The İsmâ'îlism*, Cambridge 1990, s. 127-128, 350-351; a.m.f., *The Assassin Legends*, London 1994, s. 17, 33; Ârif Tâmir, *Târîhu'l-İsmâ'îliyye*, London 1991, I, 125; Mustafa Gâlib, *Târîhu'd-da'veti'l-İsmâ'îliyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelüs), s. 33-34; M. G. S. Hodgson, “Hüdudja”, *EP* (İng.), III, 544-545.

İLYAS ÜZÜM

HÜCCETULLÂH ale'l-ÂLEMÎN

(حجة الله على العالمين)

Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî'nin
(ö. 1932)

Hz. Peygamber'in
mûcizelerine dair eseri.

Tam adı *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn fi mu'cizâti seyyidi'l-mürselîn*'dir. Müellif önsözde, Hz. Muhammed'in önceki peygamberlere verilenlerden daha güçlü mûcizelerle teyit edildiğini, bu sebeple diğer peygamberlere iman edenlerin onun nübüvvetini de kabul etmek zorunda olduklarını belirterek eserini bu gerçeği vurgulamak üzere telif ettiğini belirtir.

Eser bir mukaddime ile kendi içinde bab ve fasıl şeklinde alt başlıklara ayrılan dört bölüm (kısm) ve bir hâtimeden oluşur. *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn*'i yazarken “delâilü'n-nübüvve”, “alâmü'n-nübüvve”, “fezâilü'n-nebi” ve “hasâis” bahislerine ait pek çok eserden faydalandığı anlaşılan Nebhânî önsözde bunların büyük bir kısmının adını zikretmektedir. Buna göre Ebû Zür'a er-Râzî, Taberânî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, İbn Ebû'd-Dünyâ, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî gibi müelliflerin hepsi de *Delâ'ilü'n-nübüvve* başlığını taşıyan eserleriyle Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-Vefâ fi fezâ'ili'l-Muştafâ*, Mâverdî'nin *A'lâmü'n-nübüvve*, Süyûtî'nin *el-Haşâ'isü'l-kübrâ*, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*, Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* ve Ahmed b. Zeynî Dahlân'ın *es-Sîretü'n-nebevîyye* adlı eserleri müellifin müracaat ettiği başlıca kaynaklardır. Diğer birçok kaynaktan da istifade eden Nebhânî, faydalandığı her eserin adını ve müellifini belirttiği gibi naklettiği rivayetlerin sened zincirlerini de vermiştir.

Mukaddimeyi dört “mebhas” şeklinde düzenleyen müellif, bunların birincisinde mûcize teriminin olağan üstülük ifade eden diğer kavramlardan ayrılan yönlerini, ikinci ve üçüncü kısımda önceki peygamberlere ait mûcizelerin benzerlerinin veya daha güçlüsünün Hz. Peygamber'e de verildiğini, esasen diğer peygamberlerin mûcize gösterirken onun nurunu vesile edindiklerini belirtir. Bu arada Resûlullah'ın üstün niteliklerine dair kırk hadis nakleden müellif, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın aynı konudaki *Bidâyetü's-sûl fi tazîli'r-Resûl* adlı küçük risâlesini de ik-

tibas etmiş, Takıyyüddin es-Sübki'nin *et-Ta'zîm ve'l-minne fi tefsîri 'le-tü'mi-nünne bihi vele-tenşurunneh*' başlıklı eserini özetlemiş, Bedeviyye tarikatının kurucusu Ahmed el-Bedevî'nin *Şalâvâtı*-na Abdurrahman b. Mustafa Zeynelâbidîn el-Ayderûs'un yazdığı *Fethu'r-Rahmân* adlı şerhten alıntılar yapmıştır. Mukaddimenin son kısmında ise Hz. Peygamber'in gösterdiği bütün mûcizelerin onun nübüvvetini kanıtlayan kesin belgeler olduğu belirtilir.

Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen haberlerin (beşâirü'n-nübüvve) yer aldığı birinci bölüm sekiz babdan oluşmaktadır. İlk babda, Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderileceğinin müjdesi olarak kabul edilen Tevrat ve İncil'den on sekiz pasajı (beşâret) Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhârü'l-ñak* adlı eserinden aktaran Nebhânî, daha sonra bu tür beşâretlerin sayısını kırk dörde kadar çıkarır. Aynı bölümün diğer bablarında bazı yahudi ve hıristiyan din âlimleriyle çeşitli gruplardan beşâret ifadeleri aktaran rivayetlere yer verilir.

Eserin ikinci bölümü Resûl-i Ekrem'in soyu ve ailesiyle sûret ve sîretine dair hârikülâde olaylara (irhâs) ayrılmıştır. Bu bölümde müellife ait *en-Nazmü'l-bedî fi mevliidi's-şefî'* adlı Arapça manzum bir mevlid metni de bulunmaktadır (s. 240-254).

Kitabın en hacimli kısmı olan üçüncü bölümde Hz. Peygamber'in bi'setinden vefatına kadar geçen süre içindeki mûcizeleri on iki başlık (bab) halinde ele alınmıştır. Resûlullah'ın en büyük mûcizesi olan Kur'an-ı Kerim'e ayrılan birinci babda Kur'an'ın diğer mûcizelere göre üstünlüğünü ortaya koyan özelliklerine dikkat çekilmektedir. Bu kısmın ayrılan son alt başlığında Muhyiddin en-Nevevî'nin *et-Tibyân fi âdâbi ãameleti'l-Kur'an* adlı risâlesi özetlenmiştir (s. 337-342). İkinci babda Hz. Peygamber'in isrâ ve mi'rac, inşikâku'l-kamer, melekleri ve cinleri asfî sûretleriyle görmesi gibi ulvî âleme ait mûcizeleri sıralanır. Üçüncü babda Süyûtî'nin bazı mûcizelerle ilgili risâlelerinden alıntılar yapılmış, daha sonraki bablarda Resûl-i Ekrem'in bazı hasta ve sakatların şifa bulmasına vesile olması, dualarının bereketiyle birtakım kötü huyluların ıslah olması, gelecekte ortaya çıkacak bazı önemli olayları haber vermesi, bazı sahâbîlerin onun nübüvvetine şehâdet eden rüyalar görmesi gibi olaylara ve bunlarla ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Bu bölü-

mün sonunda Mâverdî'nin *A'lâmü'n-nübüvve*, Gazzâlî'nin *İhyâ'*, Kādî İyâz'ın *eş-Şifâ'* ve İbn Teymiyye'nin *el-Cevâbü's-şahîh* adlı eserlerinden yapılan çeşitli alın-tırlarla Hz. Peygamber'in çok düzgün olan fizyonomik yapısı, hayatı boyunca ortaya koyduğu tutarlı davranışları, davet ettiği ilâhî gerçeklere herkesten önce ve herkesten daha çok kendisinin inanıp önem vermesi gibi maddî ve ahlâkî güzellikler onun mânevî mucizeleri olarak nakledilmektedir.

Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn'in, Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra meydana gelip onun nübüvvetini teyit eden bazı hârikulâde olaylara ayrılmış olan dördüncü bölümü üç babdandır. Birinci babdaki konuları İbn Nâsirüddin ed-Dımaşki'nin *Selvetü'l-ke'ib bi-vefâti'l-habîb* adlı eserinden özetlediğini kaydeden Nebhânî, İslâm tarihinin Hz. Peygamber'den sonra kaydettiği parlak gelişmelerden ve çeşitli kurumlardan örnek vererek bunları onun nübüvvetini teyit eden kanıtlar olarak gösterir. Aynı bölümün, Resûlullah'ı Cenâb-ı Hak nezdinde vesile kılma (tevessül) konusuyla ilgili ikinci babında İbn Nu'mân'ın *Mişbâhu'z-zalâm fi'l-müsteğîşin bi-hayri'en-âm fi'l-yakazati ve'l-menâm*'i ile Nüreddin el-Halebî'nin *Buğyetü zevi'l-ahlâm*'i kaynak olarak kullanılmış, kıyamet alâmetlerinin ele alındığı kısımda Berzencî'nin *el-İşâ'a fi eşrâti's-sâ'a* adlı eseri özetlenmiştir.

Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn'in hâtime-sinde kerâmet konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alan Nebhânî doğru sözlülüğü övüp yalancılığı yeren, Allah ve Resulü'ne yalan isnat edip bunları yaymanın ağır vebalini ve sorumluluğunu hatırlatan çeşitli âyet ve hadislerle eserini tamamlar.

Teliften çok bir derleme izlenimi uyandıran *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn*, hissî mucizelerle ilgili bütün rivayetleri bir araya toplaması, başarılı sistematiği ve yer yer isabetli tahlilleriyle dikkate değer bir çalışmadır (özellikle hissî mucizelere dair naklettiği rivayetlerin sıhhati hakkında bk. MÜCİZE). İlk defa 1316 (1898) yılında Beyrut'ta yayımlanan eserin Nebhânî'nin *Hulâşatü'l-ke'lâm fi tercîhi'l-İslâm* adlı risâlesiyle birlikte yapılmış yeni bir baskısı daha bulunmaktadır (Diyarbakır, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn*, Diyarbakır, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye); *İzâhu'l-meknûn*, I, 393; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 764; Serkîs, *Mu'cem*, I, 1839.

İLYAS ÜZÜM

HÜCCETULLÂHÎ'İ-BÂLİGA

(حجة الله البالغة)

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin

(ö. 1176/1762)

dinî hükümlerin hikmet

ve gerekçelerini konu edinen eseri.

Kısa bir sunuşun ardından bir mukaddime ile iki bölümden meydana gelen eserin sunuş kısmında müellif, dinî ilimlerin temeli olarak kabul ettiği hadisin önemine kısaca temas ettikten sonra bütün İslâmî ilimler içinde en zor, en derin fakat en önemli ilmin hikmet-i teşrî' (dinî hükümlerin konuluş sebepleri ve amaçlarına dair ilim) olduğunu, ancak bu ilim sayesinde dinî konuları kavrama ve uygulama imkânı bulunduğunu söyler. Hz. Peygamber ile sahâbe ve tâbiînin sözlerinde, ayrıca bazı âlimlerin eserlerinde yer yer hikmet-i teşrî' konularına ışık tutan açıklamalar yer almakla birlikte pek az âlimin bu alanda müstakil eser yazdığını, çünkü böyle bir eser telif edebilmek için şer'î ilimlerin yanında ledünnî-vehbî bir ilme, keskin bir zekâyâ, üstün ifade kabiliyetine ve geniş bir tecrübeye sahip olmak gerektiğini belirtir. Kendisinin bu hususta yeterli donanımı bulunduğuna işaret ettikten sonra hikmet-i teşrî' konusunda bir eser yazmaya karar vermesini sağlayan bazı olağan üstü haller yaşadığını ve nihayet dostu Muhammed Aşık'ın ısrarı üzerine eserini yazmaya başladığını, içinde "el-hüccetü'l-bâliga" (en isabetli delil) tabirinin yer aldığı En'âm sûresinin 149. âyetinden ilham alarak eserine *Hüccetullâhî'l-bâliga* adını verdiğini ifade eder. Sunuş kısmında da belirtildiği üzere müellif eserin tamamında hem selef tarzı bir hadis anlayışına hem de tasavvufî ilham metoduna dayanmaya çalışır.

Mukaddimede, şer'î hükümlerin herhangi bir gaye ve hikmetinin bulunmadığı yolundaki iddianın yanlışlığı âyet, hadis ve sahâbe sözlerine dayanılarak ortaya konur. Ayrıca hikmet-i teşrî' konusunda aklî ve naklî delillerin birlikte kullanılması gerektiği, sadece ehliyetli kimselerin bu hususta görüş bildirmelerinin gerekli olduğu ifade edilir. Şer'î hükümlerde mevcut sır ve hikmetlerin biri sevap-günah, diğeri dinî hayatın düzeni olmak üzere iki yönden ele alınabileceğini belirten müellif eserini, şer'î hükümlerde gözetilen amaçların dayandığı genel ilkelerle Hz. Peygamber'in tebligatındaki hikmetlerin açıklanması şeklinde iki ana bölüme ayırdığını söyler. Bu bölümler de kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır.

Şah Veliyyullah, birinci bölümün "Yükümlülük ve Yaptırım" başlıklı birinci alt bölümünde madde âleminde olduğu gibi mânevî-ilâhî âlemde de sebep-sonuç bağlantısı ve gaye düzeninin bulunduğuunu belirtir ve bu iddiasını ispat etmek için Eflâtun felsefesiyle Yeni Eflâtunculuğun kavram ve fikirlerinden faydalanarak açıklamalar yapar. Eserde günah ve sevaplara terettüp eden ceza ve mükâfatın dünya ve âhirette gerçekleşme şekilleri üzerinde durulduktan sonra fertlerin ve toplumların maddî ve mânevî ihtiyaçlarıyla bunları karşılama yöntemleri, iktisat ve siyaset konuları ele alınır; mutluluğun mahiyeti, gerçek mutluluğun elde edilişi açısından insanların farklı yaratılışlara sahip bulunuşu ve mutluluğu kazanmanın yolları anlatılır. İyiilik ve kötülük (sevap-günah, birr-ism) konusunun işlendiği bölümde "birr" ve "ism" kavramlarının tanımı yapıldıktan sonra bunlardan ilkinin insanın yapısındaki melekiyet, ikincisinin de hayvaniyet yeteneklerini temsil ettiği, iyiilik yeteneklerinin geliştirilip hâkim kılınmasının evrensel yöntemlerinin bulunduğu kaydedilir ve eserin bu yöntemleri açıklama görevini üstlendiğine işaret edilir. Bu kısımda ayrıca iyiliğin temel ilkesi olduğu belirtilen tevhid konusuna, ardından onun zıddını oluşturan şirk bahsine geçilir. Daha sonra iyiliğin en önemli türlerinden kabul edilen ilâhî sıfatlar, yine aynı mahiyette gösterilen kadere imanla ibadetin ilâhî bir hak olduğuna inanma konuları işlenir. Allah'a bağlılığın simgeleri olarak kabul edilen Kur'an, Kâbe, Peygamber ve namaza değer vermenin gerekliliği vurgulanır; ardından da başlıca ibadetlerin hikmetleri üzerinde durulur, kötülük konusu ve çeşitleri ele alınarak bunların insan hayatı üzerindeki zararları anlatılır.

Dinî ve içtimâî hayatın yönetiminden bahsederken hem maddî hem mânevî hayatın düzenlenmesinde yol göstericilere ihtiyaç bulunduğunu, bu görevi üstlenecek kişilerin sadece peygamberler olabileceğini ifade eden müellif, aslında bir tek hak din bulunduğu halde bazı dinî hükümlerin asırlara ve kavimlere göre değişmesinin sebeplerini açıklar. Daha sonra eserde niyet-amel ilişkisi, ilâhî rızâ ve gazabın hikmeti, dinî mükellefiyet ve uygulamalar için belli vakit ve miktar belirlenmesinin gerekçeleri, zamanında yerine getirilmeyen görevlerin kazâ ediliş sebebi gibi konulara dair açıklamalardan sonra toplumların dinî ve dünyevî düzenlerinin bozulmaması için peygamberlerin yol göstericiliğinin gerekliliği vurgulanmış, maddî ve mânevî hayatı düzen-